

מגילת איכה

פרק א

א אִיכָה יֹשֶׁבֶת בְּדָד הָעִיר רַבְתִּי עִם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה

רַבְתִּי בְּגוֹיִם שָׂרְתִי בְּמִדֵּינוֹת הָיְתָה לִמָּס.

פסוק זה מבטא את עומק השבר שבחורבן ירושלים – "מאגרא רמא לבירא עמיקתא", באופן שאינו מתקבל על הדעת: "איכה" – איך ייתכן?

"ישבה בדד העיר רבתי עם" – אחד הדברים שאפיינו את ירושלים בהיות המקדש בנוי בתוכה הוא: היותה "רבתי" – המרכז הלאומי שכינס בתוכו רוב עם. מיליוני בני ישראל היו מתקבצים בה בבואם להקריב קורבנות, להביא את ביכוריהם ומעשרותיהם ולאכול בטהרה את המעשר השני, ובפרט בעלותם לרגל. המיליונים הרבים שפקדו את ירושלים לא הופיעו בתור אוסף פרטים אלא בתור "רבתי עם" אחד – ריבוי שהוא כלל אחד לגמרי! המפגש עם קדושת ירושלים עשה את כל ישראל חברים ממש – מאוגדים בלב ובנפש, "ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלים"¹. וזאת, כאשר "כל חצר וחצר [בירושלים] היתה מוציאה עם כפלים כיוצאי מצרים"² – המונים במידה בלתי נתפסת. הריבוי העצום של הפרטים מבטא את נשמתה הכללית והאין-סופית של האומה הכלולה מריבוי גוונים שכל פרט עם הגוון הייחודי שלו מעשיר את הופעת נשמת הכלל.

אולם, כל תסיסת הקודש ורוממות החיים שהופיעו בה יבשו, שבקו חיים וירושלים "ישבה בדד" – "גלמודה מיושביה"³ – התרוקנה מתושביה ומכל המון העולים אליה.

"היתה כאלמנה" – בכ"ף הדמיון, לכן אומר רש"י:

"ולא אלמנה ממש,

אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה"⁴.

אישה שלא עלינו מת בעלה, כל התוכן האידיאלי, שהאציל עליה מכוח לימוד התורה שלו ושכלו הישר, שהייתה נפעלת ממנו והשתקף בעדה, נסתלק. היא נותרה מנוגבת ממנו, וחייה הפכו להיות עלובים ומדוכאים. המשל הוא כמובן שירושלים פסקה להיות מקום ששם ד' מאיר דרכו. נסתם צינור היניקה מ"שער השמים" שאפשר את הופעת החיים האלווקיים בארץ בגלוי.

אולם, "לא אלמנה ממש", כל שפעת חיי הקודש והנבואה, שזרחו על האומה בימיה הטובים, לא ירדה לטמיון, אלא נגזזה עמוק עמוק בנפשה והיא קיימת בה בסתר, במעבה חייה, באופן שיאפשר

¹ אבות ה.ה.

² איכה רבה א.ב.

³ רש"י איכה א ד"ה בדד.

⁴ שם שם ד"ה היתה כאלמנה.

את חידוש ימיה כקדם בבוא העת. כל החורבן שהתרגש עליה היה מתוך ש"דעתו לחזור אצלה" – ההתרסקות הייתה הכרחית כדי לייסד באומה מהלך של תשובה ותיקון.

"המציאות הנשגבה של **"רבתי עם"** האצילה מהודה על הגויים והשתקפה בהם – **"רבתי בגוים"**. בהיות ירושלים לב ליבו של העולם, קומת החיים האחדותית, שהופיעה בה בימי "תור הזהב" של האומה השפיעה על האנושות, וגם זו התרוממה לחוות בתוכה את האחדות האידאולית של "יעשו כלם אגדה אחת לעשות רצונך בלבב שלם". לפיכך, אלמנותה של כנסת ישראל מותירה את העולם כולו שמם ומנוגב מערכם האידאולי של החיים, והוא שרוי כל העת במאבקי כוח ושררה בלתי פוסקים ואינו יודע את נשמתו.

"שרתי במדינות היתה למס" – בימיה הטובים של האומה התפתחה הערצה עולמית כלפיה, והכול התייחסו אליה כאל "שרה" – מושלת ומובילה. הכול היו כנועים לה, מבקשים את קרבתה ואת עצת חכמיה וגדוליה. הערצה זו התבטאה גם בהעלות הגויים מס למלכי ישראל – "והמה מביאים איש מנחתו כלי כסף וכלי זהב"⁵. אולם כעת, בשפלותה – בהיותה שוממה מכל הופעת חיים אחדותית ואידאולית, היא נאנקת תחת המיסים הכבדים לנוגשיה.

מגילת איכה הפותחת בשאלה "איכה" – איך זה קרה? מלמדת כי כל חורבנה של האומה הוא בלתי הגיוני, ניגוד מוחלט לאמת ולטבע הבריא של המציאות. איך ייתכן שעם ישראל אשר הוא לב ליבו של העולם ועמוד השדרה שלו יתרסק? זה בלתי אפשרי!

יתר על כן, מילת הפתיחה של המגילה קוראת לנו לשאול: איך זה קרה? להעמיק חקר בשורש החטאים שהביאו לשבר הנורא כדי לעסוק בתיקונם.

ב בְּכֹו תִבְכֶּה בַּלַּיְלָה וְדַמְעָתָה עַל לַחֲיָה אֵין לָהּ מְנַחֵם מִכָּל אֲהָבָיָה כָּל רַעֲיָהּ בְּגָדוּ בָּהּ הָיוּ לָהּ לְאִיִּבִים.

"בכו תבכה בלילה" – מאז חרב הבית שוררת בעולם חשכת לילה, העדר מאורות נורא; נוצר נתק בין השמיים לארץ – הארץ לא מגשימה את ייעודה, היא כבר איננה בבואה של החיים האלוקיים הטהורים והאציליים. האמת העמוקה של החיים אינה באה לידי ביטוי וגילוי.

מציאות הלילה – התרחקותם של החיים מנשמתם, מולידה בכי מתמשך – "בכו תבכה", בכי אחר בכי, פורענות אחר פורענות, כאב וצער בלתי פוסקים. "ודמעתי על לחיה" – טרם נוגבו הדמעות מן הצער הראשון, וכבר מופיעות דמעות מן הצער הבא, כך שהדמעה נוכחת תמיד על הפנים, כמבואר בפירוש רש"י:

⁵ מלכים א י כד.

"ודמעתה על לחיה – מתוך שהיא בוכה תמיד"⁶.

למציאות הלילה הקשה יש תפקיד היסטורי: לברר את השקר שבהעמדת העולם החיצוני במרכז החיים ובהשתעבדות לו.

"אין לה מנחם מכל אהביה" – 'אוהביה' הם אלו שכנסת ישראל החשיבה אותם אוהבים, תומכים ומעמידים את החיים. אלו הם ה'אלהים האחרים' שסגדה להם. ובלשון פירוש לחם דמעה:

"כי חשבום לאוהבים וכמו שאמרה 'אלכה אחרי מאהבי'⁷

ובעת צרתה לא יועילו ולא יצילו, כי הבל המה מעשה תעתועים"⁸.

'האלהים האחרים' אינם רק העץ והאבן הפיסיים שהשתחוו להם, אלא כל התוכן שמבטאת העבודה הזרה: כל הצבה של מטרה חלקית לחיים, שאיננה "לעשות רצונך בלבב שלם"; חפץ פיתוח החיים והעמדתם מצד עצמם ולא למען גילוי כבוד ד'. תמציתה של העבודה זרה היא "אכול ושתו כי מחר נמות"⁹ – תכלית החיים היא החיים עצמם, הקיום ומילוי הצרכים האנושיים. אולם החיים בשיא עוצמתם ופיתוחם לא עמדו להם לישראל, וקראו כמגדל קלפים.

התרסקות האומה עם חורבנה של ירושלים הותירה אותה חסרת כול:

"אין לה מנחם מכל אהביה" – כל העולם החיצוני שהעמידה אותו במרכז חייה התגלה באפסותו. אין בו שום תוכן אמיתי, שום נחמה, כיוון שרק "אנכי אנכי הוא מנחמכם"¹⁰. כנסת ישראל שנשמתה חצובה מתחת כסא הכבוד, שם ד' הוא כל עצמותה, ולכן שום תוכן אחר אינו עשוי להרוות את צימאונה ולנחמה מלבד האמת האלוקית.

"כל רעיה בגדו בה היו לה לאיבים" – בזמן פריחתה של כנסת ישראל, כשהופיעה בה בגלוי מעלתה האלוקית נעשו לה העמים רעים. ביקשו הם את הקשר עימה והשתוקקו באמת ובתמים להיות ניוונים מהשפעתה המבורכת. אולם משנפלה ממעלתה בגדו בה; הבגידה נובעת ממקום של אכזבה עמוקה, תת-מודעת ממנה. האנושות ביסודה עורגת לאמת שבה, לתוכן החיים שלשמו נברא העולם. אם כן, כיצד ייפגש העולם עם התוכן שהוא צמא לו במעמקיו – עם נשמתו, כאשר כנסת ישראל ניתקה עצמה ממנו?

כשהעמים פסקו מלקבל את השפעתה המעדנת והמרוממת של כנסת ישראל שקעו הם בבזך חומריותם גסותם ואנוכיותם וזיהו בתוכן שעם ישראל מייצג אויב לכל שיטתם האנוכית והנהנתנית "היו לה לאיבים" – אולם בלי שהם מודעים לכך, אויבותם מכוונת "לה" – למענה, להשיבה לעצמיותה ולהיות המגדלור העולמי של אור ד', שירפא את האנושות מתחלואיה הרוחניים והגשמיים.

⁶ רש"י לפסוק ב.

⁷ הושע ב ז.

⁸ רבי שמואל די אוזידה (תלמידו אל האר"י הקדוש), לחם דמעה על מגילת איכה לפסוק ב.

⁹ ישעיהו כב יג.

¹⁰ שם נא יב.

ג גַּלְתָּהּ יְהוּדָה מֵעֲנִי וּמֵרַב עֲבָדָה הִיא יֹשְׁבָה בְּגוֹיִם לֹא מִצָּאָה מְנוּחַ

כָּל רִדְפֶיהָ הַשִּׁיגוּהָ בֵּין הַמִּצְרִים.

"גלתה יהודה מעני ומרב עבדה" – האם עם ישראל גלה מארצו בגלל שסבלו מעניות? אדרבה, אם יש "רב עבדה" יש פרנסה.

אלא גלתה יהודה מעוני הדעת – מחוסר הבחנה בין עיקר לטפל. יהודה לא גלתה מעבודה אלא "מרב עבדה" – מהשקעה מרובה בפיתוח הצדדים החיצוניים של החיים, שלא הותירו זמן ופניות נפשית להתבונן במשמעות החיים ובערכם האמיתי.

"היא יושבה בגוים לא מצאה מנוח" – לשם מה נאמר "היא"? ואם גלתה ברור שיושבה בגוים. אלא שיהודה לא מצאה מנוח בסביבתה הנוכרית הגם ש"יושבה בה" – ביקשה להתבסס בה בשלווה, בלי להתעמת עם הגוים שמסביבה. אך לא מצאה מנוח מצד מה שהיא במהותה – אלוקית, בעלת חפץ חיים מוסרי ונעלה, שאינו יכול ליישר קו עם ערכי העולם הזה במובנם הקיומי והאנוכי. הגלות הולכת אפוא ומנפצת את השקר שבאימוץ תרבות הגוים, שאינה מתאימה כלל לנשמתה של האומה.

"כל רדפיה השיגוה בין המצרים" – רש"י מבאר את הביטוי "בין המצרים" כך :

"בין המצרים שיש גובה מכאן ומכאן ואין מקום לנוס"¹¹.

הביטוי "בין המצרים" משקף מציאות של מבוי סתום, שאליו הגיעה כנסת ישראל בגלותה. מצד אחד התנפץ השקר שבאימוץ התרבות הנוכרית והעמדת החיים בפני עצמם, אך מצד שני טרם תוקן שורש החטא וטרם התייסדה בה תודעה מבוררת בדבר מהותה וערך חייה האלוקי, הכללי. לפיכך הופעת החיים הישראליים בסגנונם הפרטי הייתה נקודת התורפה שבה נאחזו רודפיה והשיגוה. עם מפוזר ומפורד שכביכול איבד את מעלתו האחדותית, לכאורה אין לו שום יתרון על פניהם ועל כן יכולים הם לו.

ד דַּרְכֵי צִיּוֹן אֲבִלּוֹת מִבְּלִי פָּאִי מוֹעֵד

כָּל שְׁעָרֶיהָ שׁוֹמְמִין כְּהִנִּיָּה נֶאֱנָחִים

בְּתוֹלְתֶיהָ נֹגֶזֶת וְהִיא מֵרָ לָהּ.

¹¹ רש"י לפסוק ג.

"דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד [עולי הרגלים]" – דרכים אינן יכולות להיות אבלות, כי אם עזובות, שוממות. לפיכך יש להתבונן במשמעות ההאנשה שמאנישן הכתוב. עליית ישראל בשלושת הרגלים נסכה בדרכים עצמן רוממות קודש, והן היו נפעלות מקדושת עולי הרגלים. ננסכה בהן חיות, והן יצאו מגדר דוממות וסטאטיות. וכך מובא בספר נחלת יעקב:

"דרכי ציון אבלות – כלומר שכשעלו לרגלים נתרחבו דרכיהם, ועתה נתכווצו"¹².

נשמת ישראל הופיעה אף בדרכים הדוממות מצד עצמן, וכך התאפשר להמוני בית ישראל להגיע לבית המקדש. עתה אבלות הן מפני שאינן מממשות עוד את ייעודן האלוקי. אומר המדרש:

"דרכי ציון אבלות – אמר רב הונא: הכל מבקשין תפקידן"¹³.

לכל פרט בעולם יש תפקיד אלוקי – "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו"¹⁴. לאחר החורבן לא יכלו עוד הדרכים לשמש את מגמת הקודש שלשמה נבראו, ועל כן נותרו נטולות חיים ונטולות משמעות, כאבן שאין לה הופכין.

"כל שעריה שוממין" – השער במקרא מציין את בית הדין ומושב הסנהדרין – "שערים מצויינים בהלכה"¹⁵. לפיכך שוממות השערים מתארת את ביטול לימוד התורה – כבה מאורה של התורה.

"כהניח נאנחים" – גם הכוהנים אינם יכולים עוד לממש את תפקידם האלוקי – להקריב קורבנות, לכפר על בני ישראל ולהורותם את התורה, ולכן הם נאנחים. איבדו הם את כל תוכן חייהם ונותרו ככלי שבור שיצא משימוש.

"בתולותיה נוגות" – לשון צער ויגון. אף הבתולות לא יכלו לממש את תפקידן הנשי – להינשא ולהביא חיים לעולם, שהרי כל הבחורים ואנשי המלחמה נפלו בקרבות¹⁶. ממילא איבדו אף הן את משמעות חייהן.

"והיא מר לה" – ציון, כנסת ישראל שרויה במרירות נוראה. כל מהות חייה ונשמתה חדלו מלהופיע והדבר התבטא בעניות רבה, בסבל ובייסורי גוף ונפש.

ה הָיוּ צָרִיחָה לְרֹאשׁ אִיבִיחָה שָׁלוּ כִּי ד' הוֹגֶה עַל רֶב פְּשָׁעֶיהָ

עוֹלָלֶיהָ הָלְכוּ שָׁבִי לִפְנֵי צָר.

פסוק זה מבליט את המהפכה השלילית הנוראה שאירעה עם החורבן. בתורה כתוב: "והיא אם שמוע תשמע בקול ד' אלהיך... ונתנך ד' לראש ולא לזנב להיות רק למעלה ולא תהיה למטה"¹⁷.

¹² נחלת יעקב על מגילות אסתר רות ואיכה, תשע"ה עמ' קסג.

¹³ איכה רבה (וילנא) פרשה א ל.

¹⁴ ישעיהו מג ז.

¹⁵ רבי שמואל אוזידה (תלמידו את האר"י הקדוש), לחם דמעה על מגילת איכה לפסוק ד.

¹⁶ כפי שמתבאר בפסוק טו ובנבואת ירמיהו מט כו.

המצב הבריא הוא שעם ישראל עומד בראש הפירמידה העולמית, מרומם את כל האנושות ומעלה אותה לדעת את ד' ולבטא את נשמתה. החורבן הוא הפיכת הקערה על פיה: הצרים המצרים לישראל ופוגעים בהם באכזריות בלתי נתפסת, הם העומדים בראש. לא האור והטוב מאירים את העולם כי אם הרוע והטומאה נושאים את ראשם, והעולם מתרחק מרחק שנות אור מן היכולת לבטא את מהותו האלוקית; חשיכה מוסרית שוררת בעולם – "גאון ישראל ותפארתו נפלו משמים [ל]ארץ"¹⁸.

"היו צריה לראש איביה שלו" – היחס בין צרים לאויבים הוא שהצרים נלחמים ומוציאים לפועל את תוכניות הרשע שלהם, והאויבים רק מתכננים להצר לישראל אך טרם ביצעו את מזימותיהם. האויבים "שלו" מלשון שלוה, מלאי סיפוק ורוגע, כי יש מי שמוציא לפועל את תוכניותיהם. גם כאן מצוירת התמונה ההפוכה במלוא חומרתה: תחת השלוה שאמורה להיות נחלתם של ישראל המאמינים בד' ובטוחים בו – "יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך"¹⁹, דווקא הרשעים, הבועטים בגסותם בדרכי ד' הם השלווים והנינוחים, שהרי נתמלאה משאלת ליבם לנפץ את ממלכת ישראל לרסיסים.

כיצד זה נתהפכו היוצרות?

"כי ד' הוגה [הביא עליה יגון] על רב פשעיה" – שם הוי"ה מבטא את מגמת החיים האלוקית המהווה את העולם והיא כל תוכנו ומהותו. בפשעיהם של ישראל התכחשו לה, הפנו לה עורף וכעת תובעת היא את הופעתה בדרך השלילית של החורבן, המרסקת את כל מחשבות ה'דמה' בנוגע לתוכן החיים.

שם הוי"ה מציין אף את מידת הרחמים, ללמדנו כי כל היגון המופנה כלפי ישראל בעת החורבן נובע מן הרחמים האלוקיים על העולם, שלא יאבד את דרכו בשקיעה בדמיונות שווא. לצרות ולייסורים יש תפקיד אלוקי להחזיר את המציאות לשפיותה, לייסד בה הכרות חדשות בנוגע לתוכן חייה, ולגבש בה את קומתה האמיתית, את אחדותה סביב מגמות הקודש המוסריות והאציליות.

"עולליה הלכו שבי לפני צר" – לא נאמר שהעוללים נלקחו אלא הלכו מעצמם לשבי בתום לב מתוך מחשבה ששוביהם ירחמו עליהם ויתחסדו עימם. אבל מה שקרה באמת הוא שהלכו "לפני" הצר. הצר אינו מתכוון להוביל אותם ליעד כלשהו, ולכן אינו הולך לפניהם אלא אחריהם. חפץ הוא להתאכזר אליהם, לזרוע בהם תבהלה וחרדה מפני הבאות.

וַיֵּצֵא מִבֵּית צִיּוֹן כָּל הַדֶּרֶה 1

הָיוּ שָׂרֵיהֶּ בְּאֵילִים לֹא מָצְאוּ מְרֻעָה וַיֵּלְכוּ בְּלֹא כֹחַ לִפְנֵי רוֹדְף.

¹⁷ דברים כח א-יג.

¹⁸ אורות, שם ד עמ' קח.

¹⁹ תהלים קכב ז.

"ויצא מבית ציון כל הדרה" – לא במקרה מכונה ירושלים "בית ציון", במקביל לאיש העסוק בבירור הפרטים לאור המגמה הכללית, הדמות הנשית מבטאת אותה בחייה. בטבעה הנפשי היא רואה בכל הפרטים גילוי של נשמה. בחינת ה'בית' של ציון נסתלקה ממנה – הממד הכללי של חייה, ולכן לא יצא רק 'הדרה', אלא "כל הדרה" – ההדר שנחשב ל"כל" והוא השכינה, נשמת התורה²⁰. ציון נוגבה מן המגמה הכללית ומאורה של תורה שהדריכו את חייה. לפיכך "היו שריה [מנהיגיה] כאילים לא מצאו מרעה – של תורה"²¹. בעם ישראל מנוע החיים הוא הקודש, האמת האלוקית כפי שהיא מופיעה בתורה ובמצוותיה, בלעדי החיבור והצימאון אליה אין כוח, אין חיוניות – "וילכו בלא כח לפני רודף". יסוד זה מבואר בדברי הרב קוק:

"כנסת ישראל רוצה לחיות דוקא מפני התכלית המוסרית שיש בהויה בכללה..."

אם בפעם אחת היתה אבודה ממנו כליל המגמה המוסרית של ההויה

אז היינו אובדים לגמרי את שאיפת החיים,

וממילא היו החיים הכלליים בטלים וכלים בלי תקנה"²².

ז זכרה ירושלים ימי ענינה ומרוֹדֶיהָ בל מחמֶדֶיהָ אֲשֶׁר הָיוּ מִימֵי קֶדֶם
בְּנֶפֶל עָמָה בְּיַד צָר וְאֵין עֹזֶר לָהּ רְאוּהָ צָרִים שָׁחֲקוּ עַל מִשְׁבֶּתָּהּ.

בהיותה בגלות בלא מקדש, מלכות וסנהדרין, עת נסתלקה ממנה הארת חייה הנשמית, הכללית, כנסת ישראל – ירושלים, עורכת חשבון נפש. כנסת ישראל היא אומה זוכרת, איננה יכולה להיות 'שכחת אלהים' כגויים, והלוא שם ד' הוא כל מהות חייה ואינו יכול להשתכח ממנה. בגלות מתבוננת כנסת ישראל בעברה – "מימי קדם" שהיה מחד גיסא גדוש בעוני ובצער: ראשית בגלות מצרים ואחר כך בנפתולי הדרך במדבר ובמורדות של דור השופטים. מאידך גיסא, הדרך הארוכה והמייסרת הולידה בה 'מחמודים' ובהם: מתן תורה ומשכן וארץ ישראל ומלכות, בית מקדש וסנהדרין, וקידוש השם גדול בעולם.

אומר בעל פירוש כתב סופר:

"מי שטרח הרבה עד הגיעו אל מבוקשו ואחר כך נאבד ממנו, צערו כפול ומכופל.

והנה אם היינו באים אל ארץ ישראל בלי עמל וסבלות יסורים תחלה,

²⁰ איכה רבה א לג: "כל הדרה זה הקב"ה".

²¹ רבי יהונתן אייבשיץ, אלון בכות מגילת איכה לפסוק ו.

²² אורות, אורות ישראל א ה.

לא היה לנו עתה בגלותינו צער כל כך,

אבל כיון שתחלה בגלות מצרים סבלנו יסורים עד שבאנו אל הארץ

ולכן מעתה צערינו כפול. וזה שאמר המקונן,

זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה' שהיו לה תחלה

עד שהשיגו כל מחמדיה שהיו לה מימי קדם²³.

כנסת ישראל חשה אפוא את ההחמצה שבחייה, ושכביכול כל הייסורים שבדרך היו לשווא כיוון שהבניין המפואר שנבנה דרכם קרס. נפש האומה שותתת דם בגלותה, אולם לצער ולכאב יש תפקיד אלוקי מוזכר של תיקון ותשובה.

מתוך ההתבוננות בעברה שואבת כנסת ישראל גם נחמה, שהרי במהלך חייה ההיסטוריים, הייסורים ייסדו בה 'מחמודים' – קרבת אלוקים, חיי קודש ומעלה מוסרית שהאירו בעוצמה אדירה את המציאות כולה באור חדש. לפיכך, מבינה היא כי אף ייסורי הגלות, עם כל צערם וכאבם, מייסדים בה מחדש את קומת התפארת הכללית, והיא מלאה ערגה אין-סופית ל"חדש ימינו כקדם", אך גם מלאה סבלנות לקבל עליה את עול הגלות.

"בנפל עמה ביד צר ואין עוזר לה" – בגלותה חשה כנסת ישראל היטב את הפניית העורף של העמים כלפיה, טועמת היא את טעמה המר של הבדידות. בהיותה ממלכה בארצה ביקשו העמים את קרבתה וזכתה להערצה מהם, אך במפלתה אין היא זוכה לתמיכתם. אדרבה, שנאת ישראל המקיפה אותה מכל עבר גורמת לה להבין כי הלכה שבי אחר אהבתם האינטרסנטית, שכולה שקר וצביעות – "חסד לאמים חטאת". כך בלשון רבי יהונתן איבשיץ:

"עמים רבים מקצה הארץ שיחרו שלומם וטובתם וכבדום במתנות רבות כידוע.

מכל מקום חשבו שהוא לאהבת הברית [הקשר עימה]...

אבל בראותם עת נפילתם שלא עזרו להם. אם כן סופם הוכיח על תחלתם

שלא היתה לאהבת הברית רק 'רבים יחלו פני נדיב'²⁴...

בנפול עמה ביד צר אז היתה ניכרת שנאתם בלב מה שלא הרגישה קודם לכן²⁵.

הגלות הולכת ומבררת לכנסת ישראל את נבדלותה התהומית מן העמים, ומעצבת מחדש את אופייה הלאומי.

²³ כתב סופר שמות א יד ד"ה וימררו.

²⁴ משלי יט ו.

²⁵ רבי יהונתן איבשיץ, אלון בכות מגילת איכה לפסוק ז.

"ראוה צרים שחקו על משבתה" – אומר רש"י:

"שחקו על משבתיה – שמחו על שביתת מושה, חגה, חדשה ושביתה"²⁶.

הגויים צהלו על כיבוי המאורות שבחיה. אומנם כנסת ישראל המשיכה לשמור במסירות נפש על קיום השבתות והמועדים, אולם כל אלו היו כשריד עלוב מן העוצמות האדירות של הקודש וחיי הנבואה להם זכו בהיותם בארץ ישראל בזמן שבית המקדש היה קיים²⁷.

ח חטא חטאה ירושלם על כן לנידה היתה

כל מכבדיה הזילה כי ראו ערותה גם היא נאנחה ותשב אחר.

"חטא חטאה ירושלם" – כפילות הלשון מציינת חטא על גבי חטא, בלי הפסקה. החטאים הרבים, שנבעו מהליכה שבי אחר מובנם החיצוני והרדוד של עוצמות החיים, גרמו להתרחקות הולכת וגדלה מן המקור האלוקי שרק הדבקות בו מחיה את כל הכוחות – "על כן לנידה היתה". כך בלשון רמ"ד וואלי:

"חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה – ... ששנו בעבירות שלהם כמה פעמים...

וזה גרם שנדבקה בהם כל כך טמאת החיצונים [הצד החיצוני השתלט על חייהם]...

וישראל... נתרחקו מאביהם שבשמים, כנדה שמתרחקת מבעלה"²⁸.

בדימוי לנידה יש גם צד של נחמה: כשם שאישה נידה שבה לבעלה, ותקופת הריחוק בונה את הקשר שביניהם במדרגה חדשה, כך גם בנוגע לכנסת ישראל "על כן לנידה היתה שתוכל לטהר בימי סאובתה [גלותה]"²⁹.

הנתק מן המקור האלוקי גרם לזלוזל בכנסת ישראל:

"כל מכבדיה הזילה – לשעבר היו מביאין מנחות ותשורות לירושלים

ועכשיו הזילה ושרפו את בית ד' ואת בית המלך"³⁰.

²⁶ רש"י לפסוק ז.

²⁷ אורות, למהלך האידיאות בישראל ד עמ' קח: "התכנסה האידיאה האלהית בכל ימי הגלות בקן הקטן והדל, במקדש מעט שבבתי-כנסיות ובתי-מדרשות, בחיי הבית והמשפחה הטהורים, ברשמי שמירת דת ותורה. ערכם של אלה הוא בתור ציונים בגולה, שרידים מדבר שהיה חי ושלם".

²⁸ רמ"ד וואלי, מגילת איכה לפסוק ח.

²⁹ רבי יהונתן איבשיץ, אלון בכות מגילת איכה לפסוק ח.

³⁰ לקח טוב לפסוק ח.

וכל זאת "לפי שאין כבוד לישראל אלא בהשראת השכינה עליהם"³¹. כל מהותם של ישראל היא שם ד' הנקרא עליהם והוא לבדו מעלתם וכבודם. ההתכחשות לאמת הפנימית של חייהם מותירה אותם חסרי כל:

"כי ראו את ערותה" – קלונה³² ושפלותה.

"גם היא נאנחה" – הנתק ממקורה האלוהי אינו טבעי לה, ולכן היא סובלת ונאנחת.

"ותשב אחור" – אינה מתקדמת לשום מקום ואדרבה, הולכת ונסוגה לאחור. תהליך הנסיגה מתואר כך בדברי הגר"א:

"כי מעת שחרב הבית יצאה רוחנו עטרת ראשנו, ונשארו רק אנחנו,

הוא גוף שלה, בלא נפש. ויציאה לחוץ לארץ הוא הקבר... ומכל מקום

היו חבורות ושיבות גדולות, עד שנרקב הבשר, והעצמות נפזרו פיזור אחר פיזור.

ומכל מקום היו עדיין העצמות קיימות, שהן התלמידי חכמים שבישראל מעמידי הגוף,

עד שנרקבו העצמות ולא נשאר אלא תרווד רקב מאתנו ונעשה עפר,

שחה לעפר נפשנו"³³.

התדרדרות המתמדת היא בהופעת **נשמת האומה**, זו שחייתה בנו והאירה את כל מחוזות חיינו בעוצמה רבה בימי הבית הראשון. מאז הסתלקה היא מעם ישראל מצוי הוא בנסיגה הולכת וגדלה ביכולתם של הפרטים לזהות כי ענפים הם של תוכן חיים כללי. תהליך זה נמשך עד למצב שבו הפרטים שקועים לגמרי בתודעה שהם נפרדים – "עם אחד מפזר ומפוזר"³⁴. זהו הריקבון שאליו מתכוון הגר"א – ריקבון של עמוד השדרה הלאומי, עד שלא הותיר מאומה מתכונת הכלל של האומה.

מכאן יובן מדוע נקט הכתוב לשון שיבה וחזרה: "**ותשב אחור**". לאחר הגלות כביכול שבנו למצב של טרם יציאת מצרים, כשהיינו בלועים במ"ט שערי טומאה, וטרם נזרקה בנו נשמתנו הלאומית. סגנון הכתוב משמיע אפוא כי עם החורבן כל מגמת יציאת מצרים התנפצה אל הסלע.

ט טמאתה בשוליה לא זכרה אחריתה ותפרד פלאים אין מנחם לה

³¹ רמ"ד וואלי שם.

³² רש"י לפסוק ח.

³³ ליקוטי הגר"א בסוף ביאורו לספרא דצניעותא, ד"ה ידוע. מובא בלתיבות ישראל ח"א עמ' קלו (הוצאת מאבני המקום).

³⁴ אסתר ג ח.

רָאָה ד' אֶת עֲנִי כִּי הִגְדִּיל אוֹיֵב.

בתחילה טומאתה של כנסת ישראל הופיעה רק בשוליה, לא כיסתה את כולה, ומשמעות הדבר, לפי רבי יהונתן אייבשיץ היא שחטאו בעבירות קלות בלבד. אולם, הרפיון בדברים הקטנים מעיד על היחס הכולל לתורה ולמצוות שהביא למפץ הגדול. עצם העובדה שלא אחזו בפרטי המצוות בדבקות ובמסירות נפש מורה כי לא צמאו למקור האלוקי אלא לחוויות הקודש. היחס לתורה לא היה על פי "נותן התורה" – על פי ערכה האלוקי המוחלט, אלא על פי דעתם הסובייקטיבית של 'מקבליה'. הקשר לתורה לא נבע מצד האמת האלוקית, המוחלטת והנשגבה שבה, שהיא למעלה מדעת אנוש ויכולתו לחוותה, אלא מצד התועלת הרוחנית המיידית והשכר הגשמי שמניבים לימוד התורה וקיום מצוותיה. הרפיון באחיזה בפרטי התורה ובדקדוקיהם שנבע מן הנתק מן המקור האלוקי הביא אפוא להתמוטטות הכול.

"לא זכרה אחריתה" – הכישלון נבע משכחת ה'אחרית' – מגמת הקודש המוסרית, העתידית והטהורה של "ממלכת כהנים וגוי קדוש", שלשמה "עם זו יצרתי לי". מגמה זו הולכת ויוצאת אל הפועל דווקא באמצעות ענווה כלפי "נותן התורה", כלפי התורה כפי שהיא במקורה האלוקי. בלי הענווה הזאת עם ישראל הולך ושוקע באומדן החיים על פי מושגי ההווה.

"ותרד פלאים" – הירידה התרחשה באופן פלאי, על-טבעי, נעלה מכל הערכה אנושית, אף אחד לא ציפה לחורבן בסדר גודל מוחלט כל כך. שהרי למדו תורה וקיימו מצוות ולכאורה הכול היה חי ופורח. אבל הזיוף במחשבה, כי היסוד המעמיד את החיים הוא חוויות הקודש והמוסר ולא הצימאון לאמת האלוקית, גרם שכל תפארת ישראל ירדה פלאים. העיקר בעם ישראל איננו רק להיות טוב ונחמד אלא להיות מחובר למקורם האלוקי של כל הטוב והנעימות שבחיים באמצעות ההתמסרות לציווי האלוקי, ל"נעשה" הקודם ל"נשמע".

"אין מנחם לה" – מפני שהירידה כל כך נוראה, אין באמת במה להתנחם; שום דבר לא יכול לפצות על העדר הארתה של הנשמה בחיים. עם זאת באופיו המוחלט של החורבן מונח התיקון לנפילה – שחרור האומה מאומדן המציאות על פי הממד האנושי. עליה להתרומם להכיר כי האמת האלוקית היא כל ערכו וכוחו של העולם והוא מתנהל אך ורק על בסיסה בהיצמדות לתורה ולמצוותיה בנאמנות גמורה.

לנוכח השבר העצום וגודל הייסורים זועקת כנסת ישראל:

"רָאָה ד' אֶת עֲנִי כִּי הִגְדִּיל אוֹיֵב" – האויב הגדיל את עונייה של כנסת ישראל מעבר להתנהגות של אויבים במלחמות רגילות. אולם דווקא האכזריות הבלתי נתפסת של האויב מפגישה את האומה עם נבדלותה הטוטלית ממנו, עם מהותה האלוקית, עם הממד העל-טבעי של חייה, ההולך ומפתח בה ענווה כלפי יוצרה ולומדת היא: כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם וְלֹא דַרְכֵיכֶם דַּרְכֵי נֶאֱמַר ד'. כִּי גָבְהוּ שָׁמַיִם מֵאֶרֶץ כֵּן גָּבְהוּ דַּרְכֵי מִדְרָגְכֶם וּמַחְשְׁבוֹתַי מִמַּחְשְׁבוֹתֵיכֶם³⁵.

י יְדוּ פֶּרֶשׁ צַר עַל כָּל מַחְמַדִּיהָ

כִּי רָאִתָּה גוֹיִם בָּאוּ מִקִּדְשָׁהּ אֲשֶׁר צוֹיְתָהּ לֹא יָבֹאוּ בִקְהֵל לָךְ.

"ידו פרש צר על כל מחמדיה" – רש"י מבאר שהצר הזה הוא עמון ומואב, כיוון שבהמשך הפסוק נאמר שהגויים אשר באו מקדשה אלו הם "אשר צויתה לא יבאו בקהל לך". ואכן ציוונו ד' בתורתו: "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ד'... עד עולם"³⁶.

ומהם מחמדיה?

אומר רש"י:

"על כל מחמדיה – [אלו] ספרי תורות שנאמר בהם 'הנחמדים מזהב'³⁷ 38".

המחמד האמיתי בחיי היהודי הוא ספר התורה – דבר ד', חיי נצח.

בניגוד לעמים שפלטו לבית המקדש ובזזו את הכסף והזהב, לעמון ומואב היה עניין מיוחד בספרי התורה שבהיכל. ומדוע?

ממשיך רש"י ומבאר:

"הכל נפנו לבזז כסף וזהב והם נפנים על ספרי תורות כדי לשורפם

לפי שכתוב בהם 'לא יבא עמוני וגו''³⁹ 40".

ההבדל שבין ישראל לעמים ניכר בעמון ובמואב יותר מאשר בשאר האומות, כיוון שבאנוכיותם ובמידותיהם הרעות עלו על כולן, והן ההפך הגמור של הטבע הישראלי הבסיסי של חפץ ההטבה ללא הגבלה כלל. את האמת העגומה בנוגע לרמתם המוסרית ניסו הם לטשטש ולקעקע באמצעות שריפת ספרי התורה.

נשאלת השאלה: אם ה"צר" הוא עמון ומואב, מדוע לא נאמר 'צרים' בלשון רבים? כמו כן, לא נאמר 'ידיו' פרש צר' אלא דווקא 'ידו' האחת. גם לא נאמר 'בידו שרף צר' או 'לקח', אלא דווקא 'פרש', שמובנו הושיט.

מובא במפרשים שפרישת היד היא פעולה קלה בלא מאמץ – "בפרישת יד בלי כח"⁴⁰. כדי לשרוף את ספרי התורה לא היה צורך בהפעלת כוח ובוודאי שלא בשתי ידיים, וכאילו מדובר בצר אחד ולא בצרים רבים. ללמדנו כי עמון ומואב לא נתקלו בהתנגדות מצד ישראל לשריפת ספרי התורה.

³⁶ דברים כג ד.

³⁷ תהלים יט יא.

³⁸ רש"י לפסוק י.

³⁹ שם.

⁴⁰ רבי יצחק אליהו לנדא, מגילת איכה, כפלים לתושיה לפסוק י.

יתר על כן, האלשיך הקדוש מפנה את תשומת ליבנו כי המילים "ראתה גוים באו מקדשה" מיותרות. לכאורה די לומר 'הצר אשר צויתת לא יבאו בקהל לך ידו פרש על כל מחמדיה'. אולם הכתוב מדגיש כי אף על פי שראו, לא מסרו ישראל את נפשם למנוע את חילול השם הנורא שבשריפת התורה. וזו לשונו:

"מקום שהיה חלול תורת ד' והיה להם לקנא ולשים נפשם בכפם

להציל אותם [את ספרי התורה] מידם ולא קנאו על תורת ד'"⁴¹.

הייתה זאת תוצאה ישירה של היחס העקום של ישראל לתורה שגרם לויתור מראש על מחמדיו, כמתואר בפסוק הבא.

**יֵאָכָבֶן נֶאֱמָר נֶאֱמָרִים לְחֶם נִתְּנוּ מִחֲמִדֵּיהֶם בְּאֹכֶל לְהָשִׁיב נֶפֶשׁ
רְאֵה ד' וְהִבִּיטָה בִּי הֵייתִי זֹלֵלָה.**

כדי להבין פסוק זה יש

"לדייק למה נקט [הכתוב] 'מבקשים' לשון בינוני [הווה]

ואחר כך אמר 'נתנו מחמדיהם' לשון עבר"⁴².

בעת החורבן עם ישראל "נאנחים" מרוב הצרות והסבל שניחתו עליהם, והצרה הגדולה ביותר היא הרעב – "טובים חללי חרב מחללי רעב"⁴³. לכן עם ישראל "מבקשים לחם" – מחפשים מזון מינימלי להחיות בו את נפשם. כל זאת בא עליהם כי בעבר, בימי השפע והברכה "נתנו מחמדיהם באכל להשיב נפש". הדבר שמשיב נפש בעם ישראל הוא חיי נצח, קיום תורה ומצוות, כאמור "תורת ד' תמימה משיבת נפש". אולם עם ישראל ביקשו להשיב את נפשם רק במזון גשמי:

"החליפו כל מחמדיהם היינו תורה ומעשים טובים בתענוגי העולם הזה"⁴⁴.

עם ישראל נגרר אחר מובנם החיצוני של החיים, לא תפס את ערכם האידיאלי של כל כוחות החיים ולא התרומם לבטא את תוכן הקודש שהחיים אמורים לבטאו. לכן כנסת ישראל מתוודה על כישלונה המוסרי ואומרת: "ראה ד' והביטה כי הייתי זוללה" – גרגרנית⁴⁵. היא מבינה מדוע באו עליה הייסורים הנוראיים, נלקחו ממנה החיים החיצוניים לגמרי, לא נשארה אף פת לחם. בעם

⁴¹ אלשיך, דברים נחומים לפסוקים י-יא.

⁴² מדרש שמואל על אבות פרק ב משנה ח.

⁴³ איכה ד ט.

⁴⁴ רבי יהונתן איבשיץ, אלון בכות על מגילת איכה לפסוק יא.

⁴⁵ על פי תרגום יונתן לפסוק יא.

ישראל רק האמת האלוקית יכולה להחיות את הרבדים החיצוניים ובהעדר נשמתם הם מתרסקים ואינם.

”וזה בא עליהם על כי בזמן העבר נתנו מחמדיהם באוכל [בסעודות דשנות לרוב]...”

וכל חמדת ישראל היה באוכל, לאכול ולשתות נוכל תענוגות העולם הזה”⁴⁶.

יב לוא אליכם כל עברי דרך

הביטו וראו אם יש מכאוב במכאבי אשר עולל לי

אשר הוזה ד' ביום חרון אפו.

מן הפסוקים בספר דברים משמע ש'עברי דרך' הם אלו העוברים במסעם דרך ארץ ישראל ונפגשים עם גודל החורבן. באמצעותם תלך ותתפרסם מכתה האנושה של כנסת ישראל בקרב "כל הגוים", כאמור:

והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלואיה אשר חלה ד' בה.

גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב

במהפכת סדם ועמרה אדמה וצבאים אשר הפך ד' באפו ובחמתו.

ואמרו כל הגוים על מה עשה ד' בכה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה⁴⁷.

כנסת ישראל פונה אל עוברי הדרך הללו ההמומים מגודל שברה ואומרת להם:

”לוא אליכם כל עברי דרך” – אל דאגה! ”לא יגיע אליכם מה שהגיע אליי”⁴⁸, רק לי זה יכול לקרות! ”אשר עולל [עשה] לי”. וכך מובא בפירוש רבי חיים מוולוז'ין למסכת אבות:

”לא אליכם כל עוברי דרך – רצה לומר אף שאחרים גם כן עברו אורח כמוני וחטאו

מכל מקום לא נענשו על זה כמוני ולא הוכו כמכאובי”⁴⁹.

בפירושו מתבאר כי הביטוי 'עוברי דרך' אינו מציין רק עוברי דרכים, אלא אף אנשים העוברים על דרך ד' ועל אורחות הצדק והיושר. מדוע אפוא המכה האנושה מופיעה רק בי?

מסבירה כנסת ישראל:

⁴⁶ מדרש שמואל שם.

⁴⁷ דברים כט כא-כג.

⁴⁸ ראבי"ע לפסוק יב.

⁴⁹ רוח חיים, אבות ד כב.

כי אני בתו של ד' וקרובתו – "בנים אתם לד' אלהיכם". על כן, הפניית העורף שלי לדרך ד' חמורה וצורמת מאין כמוה. עם ישראל נושא בקרבו את שם ד' וכשהוא מתנכר לטבעו ולמהותו האלוקיים הוא מאבד את הכול; שום כוח חיים טבעי אינו יכול להעמידו ולהחיותו, כי אם שם ד' הנקרא עליו.

לפיכך, "הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאבי אשר עולל ליי" – אין די במה שתראו בעיניכם, מטרת הראייה צריכה להיות "הביטו", התבוננו במשמעות של מה שהנכם רואים וממילא תגיעו למסקנה שאין כואב ונורא ממכאובי, ולא לחינם – כי חטאתי למהותי. בעקבות החורבן הנורא כנסת ישראל הולכת ומפנימה את משמעות קאבה ובאמצעות סבלה וצרתה הבלתי נתפסים מתרוממים אף הגויים לקלוט כי קיימת אמת מוחלטת ביסוד חייהם של ישראל, אשר היא תוכן העולם ואין תוכן אחר בלתי.

ואמר (הגויים):

על אשר עזבו את ברית ד' אלהי אבותם אשר ברת עמם בהוציאם אתם מארץ מצרים.

וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם, אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם.

ויתח אף ד' בארץ ההוא להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה.

ויתשם ד' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול וישלכם אל ארץ אחרת כיום הזה.

עוד אומרת כנסת ישראל: כל מה שעולל ד' לי הוא בדיוק "אשר הוגה [דיבר] ד' [לעשות לי] ביום חרון אפו [בתשעה באב]". דבר אחד מדבריו אשר הגה בתורתו וביד עבדיו הנביאים לא שב ריקם, רק אני בחרתי לשקוע באשליות ובדמיונות שהיו לא יהיה. הסרבנות להטות אוזן לנביאי ד' משקפת את עומק שקיעתה של האומה בחיי ההווה תוך התעלמות קשה מתביעתה של הנשמה ומכל ערכם האידיאלי של חייה.

יג ממרום שלח אש בעצמתי וירדנה

פרש רשת לרגלי השיבני אחר נתנני שממה כל היום דוה.

"ממרום שלח אש בעצמתי וירדנה [השליט אותה ב⁵⁰] – העצמות הן היסוד המעמיד את הגוף, ובאומה העצמות הן הקודש המעמידה, ובלעדיו היא מתרסקת – "כי הם חיינו ואורך ימינו". לפיכך נאמר כי הקב"ה שילח את אישו תחילה בזקני האומה נושאי משא הקודש⁵¹, על שלא הוכיחו את העם ולא חינכוהו בהשמעת דברי אמת. לנוכח הדרדור המוסרי בדור החורבן נפלו זקני האומה בייאוש ושתקו. כותב הרב קוק:

"לא בשביל שישנם עיכובים מעשיים שהצדק והאמת הדין והמשפט

לא יוכלו להיות מתגלמים [מתממשים] בחיים ובפועל,

⁵⁰ על פי פירוש רמב"ם לפסוק יג: "וירדנה – שב אל האש, וטעמו כמו לא ירדנו בפרך".

⁵¹ רבי יהונתן איבשיץ, אלון בכות על מגילת איכה לפסוק יג: "ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה – חיינו בצדיקים, הצדיקים נקראים בשם עצם".

לא בשביל כך צריכה האמת לשתוק, שלא לעשות את שלה,

לתבוע את עלבונה בלא משוא פנים⁵².

הצדיקים, זקני האומה לא האמינו בכוחה העצמי של התורה לנצח את המחשכים המוסריים ולכן התרפו במלאכת ההשפעה והתיקון. שורש הריקבון נעוץ אפוא ביחסם הפרגמטי והתכליתי לתורה, באומרם: ממילא אין לנו אוזן קשבת ודברינו לא יועילו. אבל לא כן! התורה פועלת במעמקי המציאות עוד לפני כל התוצאות המעשיות של השפעתה.

עם זאת האש ששילח ד' בהם באה "ממרום" – ממקום עליון של חפץ בתיקון והעמדת דור חדש של צדיקים שיהיה קרוב יותר לאידיאל הגדול של האומה:

"הכרח היה שתפגע מידת הדין בהם [בצדיקים] תחילה.

בבניין החיים המיוחדש אחר החורבן היו הם, באופן טבעי,

תופסים את המקום המרכזי כמחנכי הדור הבא.

אולם בהם עצמם מקננת מחלה קשה – יודעים הם את התורה,

עוסקים בה ומקיימים מצוותיה, אך אינם 'מברכים בה תחילה',

אינם מאמינים בכוחה וביכולתה להפוך את כל החושך לאור,

ואינם מאמינים בפנימיותו הטהורה של הדור על אף הסתבכותו בחטא והשתרשותו.

ואם הם אשר יכינו את התורה לדור הבא, על פי תכונתם ותפיסתם,

הרי שוב תצמחנה בהמון אותן המחלות, סיבות החורבן⁵³.

"פרש רשת לרגלי השיבני אחור" – פרישת רשת נועדה ללכוד את הציד ולמנוע ממנו לברוח. וכך בפירוש לחם דמעה לרבי שמואל אוזידה:

"פרש רשת לרגלי ולא עזבני לברוח מיד האויבים...

השיבני אחור מן המקום אשר היינו פונים אליו לנוס שמה⁵⁴.

⁵² עין איה שבת ב' עמ' 27 פסקה טו. דברי הרב מבוססים על הגמרא במסכת שבת נד ע"ב: "אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא [חכמי ישראל] נתפסו על כולי עלמא, כי הא דאמר רבי חנינא: מאי דכתיב 'יד' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו' (ישעיהו ג יד)? אם שרים חטאו זקנים מה חטאו? אלא אימא [אמור] על זקנים שלא מיחו בשרים". עיין עוד הרב צבי טאו לאמונת עתנו ג' עמ' רכז-רלד.

⁵³ הרב צבי טאו, לאמונת עתנו ג' עמ' רלג.

⁵⁴ רבי שמואל אוזידה, לחם דמעה על מגילת איכה לפסוק יג.

אי אפשר היה להימלט מן הפורענות כיוון שהקלקול המוסרי היה עמוק כל כך עד שהיה אילוץ נורא להחריב את הכול על מנת לייסד בניין חדש מתוקן.

"נתנני שממה כל היום [תמיד] דוה [חולה]"⁵⁵ – בעקבות החורבן עם ישראל נותר שמם מכל אוצרות חייו האלוקיים: מן הנבואה, הכהונה והמלכות⁵⁶ ובלעדיהם עם ישראל חולה, מדרגת חייו האלוקית קבורה במסתרים ואינה יכולה להופיע בגלוי.

יד נשקד על פשעי בידו ישתרגו עליו על צוארי הכשיל פחי
נתנני אדני בידי לא אוכל קום.

הפועל "נשקד" הוא מלשון שקידה והתמדה⁵⁷, לפיכך מובן התיאור "נשקד על פשעי בידו", הוא שהקב"ה לא העניש את עם ישראל על כל חטא ועוון בנפרד, אלא אספם אליו בהתמדה עד שהצטברו לעול כבד, ואז הענישם במכה אנושה, כך בלשון רבי שמואל אוזידה:

"נשקד על פשעי – רצה לומר כשהייתי פושע וחוטא לפניו

לא אבה לפקוד עלי, אלא שמר אותם ועכבם בידו...

נשקד בשקידה ובתמידות עול פשעי בידו יתברך ולא יסרני...

עד שנעשה עול גדול מהם"⁵⁸.

מה משמעות הדבר?

אילו היה הקב"ה מעניש את ישראל בכל פעם על עוון אחד, היה מובן שהוא מקרי ונבע מחולשה ורפיון נקודתיים בעמידה מול תאוות העולם הזה. אבל היאספותם של העוונות בידו מורה על מגמה אחת החורזת את כולם, פגם יסודי שרק הלך והעמיק עם כל עוון ופשע.

"ישתרגו עליו על צוארי" – שריגים הם ענפים היוצאים משורש אחד והולכים ומסתעפים ממנו לרוב. כך כל עוונותיהם של ישראל הלכו והסתעפו מקלקול מהותי, עד שכבדו מאוד והביאו לקריסתה המוחלטת של ממלכת ישראל.

שורש החטאים מבואר בדברי חז"ל: "שלא בירכו בתורה תחילה"⁵⁹. המהר"ל בהקדמתו לתפארת ישראל מבאר שאין הכוונה שלא בירכו בפייהם, אלא שלא חיו את התוכן הגלום בברכת התורה ולא

⁵⁵ על פי פירוש ידי משה לרבי משה אלמושיניו לפסוק יג.

⁵⁶ על פי פירוש לקח טוב לרבי טוביה בן אליעזר לפסוק יג.

⁵⁷ כמבואר בפירוש לחם דמעה.

⁵⁸ לחם דמעה לפסוק יד.

⁵⁹ בבא מציעא פה ע"ב.

התכוונו אליו בברכתם: "ברוך אתה ד' נותן התורה". כאשר למדו תורה לא גילו בה את "נותן התורה", את הממד האלוקי העליון והמוחלט, אלא את עצמם; ניגשו לתורה והעריכו אותה על פי מושגיהם האנושיים⁶⁰. שורש הריקבון התגלה אפוא בחוסר ענווה כלפי האמת האלוקית, שיצר בקיעים בנאמנות לה והוביל אל הפניית העורף אליה.

כל העוונות הלכו והעצימו את הריקבון עד ש"עלו על צוארי". הצוואר הוא החלק המחובר בין הראש לגוף. בעם ישראל הצוואר הוא בית המקדש, "שער השמים", מקום השקת המציאות למקורה האלוקי. שורש החטאים "שלא בירכו בתורה תחילה" דרדר את המציאות למקום שכישרונם האחדותי של ישראל לחבר בין השמיים לארץ לא היה יכול עוד לבוא לידי ביטוי. חיי האומה פסקו מלגלות את כבוד ד' בכל חלקי החיים, ולהאיר את תוכן הנשמה אף בכל הוויות העולם הזה. אלו הסתאבו והתקלקלו ונשמת האומה נטשה את ה'כלים השבורים' המחניקים אותה ונסתלקה לגנוי מרומים.

"הכשיל פחיי" – ראב"ע מבאר שמילים אלו שבות אל התיאור "על פשעי". לא גורם חיצוני הכשיל את כוחה של כנסת ישראל כי אם עול פשעיה.

"נתנני אדני בידי לא אוכל קום" – שם אדנות מבטא את מלכות ד'⁶¹, את היותו אדון העולם המופיע בכל חלקיו. ייעודה האלוקי של האומה הוא להמליך את ד' למלך על כל הארץ – לגלות את תוכן החיים האידיאלי והטהור שביסוד העולם. ייעוד זה הוא כל תוכן חייה של האומה הישראלית ואין בלתו, בלעדיו אין לה חיים. כיוון שהייעוד הזה לא התממש הגיעה כנסת ישראל למציאות של "לא אוכל קום" – "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל"⁶², חורבן טוטלי, שאינו מאפשר שיקום וייסוד מחדש של החיים הלאומיים, אלא לאחר תהליך ארוך מאוד, מצרף ומזכך של גלות.

טו סְלָה כָּל אַבְיֵרֵי אֲדָנִי בְּקִרְבִּי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בְּחוּרֵי

גַּת דָּרֶךְ אֲדָנִי לְבִתּוּלַת בֵּת יְהוּדָה.

"סְלָה [רַמְסִס]⁶³ כל אבירי [מלאכי]⁶⁴ אדני בקרבי" – אבירי האומה ומלאכיה הם תלמידי החכמים, יושבי הסנהדרין בלשכת הגזית המהווים את ראש החץ של האומה – תמצית כלל ישראל, לכן נאמר "כל אבירי". הריקבון המוסרי אחז בכול 'מן הראש ועד הרגליים'.

מובא במפרשים שהכוונה בפסוק היא "אדני אשר בקרבי סְלָה"⁶⁵ – שם ד' שבקרבי האומה כאמור "כי אל חי בקרבכם", אשר הוא כל מהותה ותוכן חייה, רמס את כל אביריה. נשמת האומה, החצובה מתחת כסא הכבוד, בטבעה הטהור אינה מאפשרת שחיתות, לכן ההתכחשות למהות הקודש הפנימית והבגידה בה סובבה את חורבנה של האומה ומקדשה.

⁶⁰ עיין על כך בהרחבה נ' גאל-דור, פחד יצחק ב' תשפ"ה עמ' 130-132. תשע"ד 142-144.

⁶¹ מלבי"ם שמות לד לפסוקים ח-ט ד"ה ילך נא.

⁶² עמוס ה ב.

⁶³ רש"י לפסוק טו.

⁶⁴ ראה רש"י תהלים עח כה.

⁶⁵ רבי יצחק לנדא לפסוק טו.

”קרא עלי מועד לשבר בחורי” – הבחורים הם נבחרי העם ומנהיגיה :

”לשבור בחורי – מהמובחרים שבעדה אשר עליהם נשען מעמד ומצב הקהלה”⁶⁶.

מועד החורבן בטי' באב אינו מקרי, הקב"ה קרא אותו עלי, זימן יום זה לפרענות. מאז חטא המרגלים נקבע יום זה בכייה לדורות :

”קרא עלי מועד לשבור בחורי – זימן עלי מועד לשבירת בחורי בתשעה באב,

וכתב זתשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו”⁶⁷,

אמר רבי יוחנן : אותו היום תשעה באב היה

אמר הקב"ה: אתם בכיתם בכיה של חנם אני אקבע אותו לכם בכיה לדורות”⁶⁸,

שחרב בו הבית בראשונה ובשניה”⁶⁹.

קביעת מועד החורבן ליום שבו כשלו ישראל בחטא המרגלים מלמדת ששורש החורבן נעוץ בחטא זה. כפי שהתבאר במקום אחר⁷⁰ שורש החטא היה הפניית העורף של האומה לייעודה האלוקי לרומם את כל מרחבי החיים שיבטאו את נשמתה – לא רק את חיי הרוח והמוסר אלא אף את כל המרחב הארצי והחקלאי.

”גת דרך אדני לבתולת בת יהודה” – ראב"ע מבאר :

”בת יהודה – כל השבט, והבתולה ירושלים”⁷¹.

שבט יהודה הוא שבט המלכות והמלכות בעם ישראל אמורה לגלות את הצד הכללי והמלכותי שבאומה – את נשמתה, וכיצד היא חורזת את כל הפרטים עד שכולם נעשים אגודה אחת ממש לבטאה בחייהם. לכן שבט יהודה נקרא ”בת יהודה”, כי כפי שהתבאר לעיל, הצד הנשי מבטא את הפן הכללי שבאומה. המלכות בישראל מסוגלת להאיר בכל הפרטים את נשמת האומה כך שכל החיים יופיעו בהשקתם למקורם האלוקי – ”שער השמים”.

”והבתולה ירושלים” כלשון ראב"ע. בפירושו של רבי שמואל אוזידה מבואר מדוע ירושלים מכונה בתולה :

”שעד עתה היתה כבתולה אשר איש לא ידעה ולא שלטה אומה ולשון עליה

⁶⁶ רבי יחזקאל לנדא, ”הנודע ביהודה”, דרושי הצל"ח דרוש ל הספד א.

⁶⁷ במדבר יד א.

⁶⁸ סנהדרין קד ע"ב.

⁶⁹ רבנו בחיי במדבר שם.

⁷⁰ עיין נ' גאל-דור, מי זאת עלה מן המדבר א' עמ' 231-232.

⁷¹ ראב"ע לפסוק טו.

ועתה באו עליה גוים זדים ארורים ודרכוה כדורך בגת"⁷².

עם ישראל לא הופיע עוד 'כבתולה', עם שולט ומושל המאיר את אור נשמתו בכל העולם, אלא ההפך הגמור: הרשעים מושלים בו.

ומדוע חורבנה של ירושלים נמשל לדריכה בגת?

משל זה נועד לבטא את המגמה החיובית שבחורבן עם כל נוראיותו. כך בפירוש כפלים לתושיה:

"וכאשר קרא עלי מועד לשבר בחורי לא היו בהחלטת הרעה

רק כמו דריכת הגת שדחיקת הענבים הוא לתכלית הטוב

בכדי להמציא יין הטוב"⁷³.

בתהליך הפקת היין מתפטרים מן החרצנים והקליפות ונשארים עם ה'תוך' הפנימי המזוקק. כל ייסורי החורבן והגלות נועדו לאפשר לתוכן הפנימי שבאומה ללכת ולהיטהר, לגדול ולצמוח מחדש.

טז על אלה אני בוכיה עיני עיני ירדה מים

כי רחוק ממני מנחם משיב נפשי

היו בני שוממים כי גבר אויב.

שואל רבי שמואל אוזידה: מדוע לא אמרה כנסת ישראל 'על אלה אני בוכה' אלא דווקא "בוכיה"? והוא משיב:

"ואומרו על אלה אני בוכיה ולא אמר אני בוכה

כי מילת בוכה הוא פועל – שהיתה בוכה

ובוכיה היא שם העצם כי קנתה שם לעצמה שראוי לקרותה בוכיה...

וזה לסיבת רוב התמדת הבכי שאני בוכה יום ולילה לא אשבות"⁷⁴.

כך גם מבאר רש"י את הכפילות במילה "עיני" – "עיני עיני ירדה מים":

"עיני עיני – כלומר תמיד עיני יורדה מים

כפל הלשון מלמד שאין הפוגות"⁷⁵.

⁷² רבי שמואל אוזידה, לחם דמעה לפסוק טו.

⁷³ רבי יצחק לנדא לפסוק טו.

⁷⁴ לחם דמעה לפסוק טז.

נשמתה הכללית של האומה נסתלקה לגנזי מרומים וחייה אינם מבטאים עוד את נשמתה בגלוי. נחשבת היא ליצור 'מת' ולכן הבכי הפך להיות המאפיין הקבוע של חייה עד שהיא והבכי מציאות אחת הנה.

"על אלה אני בוכיה" – ולא על הרעת תנאי חייה הפיסיים, לא על ייסורי הגוף והצער על המתים בכל הפורענויות אלא דווקא "על אלה". מהם "אלה"?

א. "כי רחוק ממני מנחם" – יש רק נושא אחד שיכול לנחם את כנסת ישראל באמת: דבקותה בד'; שחייה מבטאים את תוכנם האלוקי, את הארת חייה הכללית. ובלשון האלשיך הקדוש:

"על אלה אני בוכיה – ולא על דבר שמתו ונאבדו מן העולם, כי לא כן הוא..."

רק על כי ביום ההוא רחוק ממני מנחם היא השכינה כי נסתלקה...

על סלוקו יתברך מאתנו

ולא על העדר טוב מגוייתנו ומארצנו במעוט שפע לאכול לשבעה"⁷⁶.

ב. "היו בני שוממים כי גבר אויב" – רבי יהונתן אייבשיץ מבאר כי הכוונה במשפט זה לנישואי התערובת ולהתבוללות:

"גרם החטא והולידו בנים זרים על ידי נשים נכריות וזה שאמר 'היו בני שוממים'

רצה לומר בנים זרים כי גבר אויב שנתדבק בישראל

ונשא נשים נכריות ולכך לא שרתה שכינה ורחק ממני מנחם"⁷⁷.

בשל השתלטות התרבות הנוכרית על חייה, קדושתם הגזעית של בניה אינה יכולה לצאת אל הפועל ושם ד' שבקרבה מנוע מלהופיע, על כן חייה של האומה הפכו להיות רוויי בכי.

יז פֶּרֶשָׁה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ

צוּה ד' לְיַעֲקֹב סְבִיבּוֹ צִרְיֹו

הִיָּתָה יְרוּשָׁלַם לְנִדָּה בִּינִיָּהם.

טרם ניגש להבין את תוכן הפסוק שלפנינו נבאר את היחס שבין "ציון" ו"ירושלם". הרב קוק מבאר כי השם "ציון" מבטא את בניינה הלאומי המעשי של האומה – המלכות. לעומת זאת, השם "ירושלם" מבטא את הנשמה, את הצד העמוק והטהור ביותר שבאומה המתבטא בעבודת

⁷⁵ רש"י לפסוק טז.

⁷⁶ אלשיך, דברים נחומים לפסוק טז.

⁷⁷ אלון בכות לפסוק טז.

המקדש⁷⁸. בעם ישראל שני הצדדים הללו חוברים יחדיו וכל עניינה של המלכות הוא להוביל את חיי האומה על כל מרחביהם שיבטאו את נשמתה.

"פרשה ציון בידיה אין מנחם לה" – פרישת הידיים מציינת את ניסיונה של האומה להיאחז במשהו על מנת להינצל מן האובדן, כמבואר במדרש לקח טוב:

"פרשה ציון בידיה כאדם שטובע במים והוא פורש את ידיו

למצוא שום דבר להנצל ואינו מוצא"⁷⁹.

פרישת הידיים משקפת את מצוקתה של האומה כתוצאה מהתפוררות הממלכה ומחורבנה הממשי של הארץ. "אין מנחם לה" – בשעה שנסתלקה נשמתה היא אינה יכולה למצוא נחמה בשום דבר. הבעיה שהביאה לחורבן הייתה שכחת הנשמה והתמקדות בפיתוח החיים בפני עצמם והסגידה להם. לפיכך סובב הקב"ה את דרך התיקון:

"צוה ד' ליעקב סביביו צריו" – הקב"ה דאג שבכל מקום שישראל יהיו, תמיד יהיו מוקפים בצרים. כך בלשון רבי יהונתן אייבשיץ:

"צוה ד' ליעקב סביביו צריו – כוונת המקונן בזה להזכיר חסדי המקום

אף שאנחנו מטולטלים בין האומות כקללת משה:

ו'בגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגליך'.

אמנם לבל יתערבו זרע ישראל חס וחלילה בין האומות וללמוד ממעשיהם

התעיב הקב"ה לישראל בין האומות כדי שירחקו אותם וזהו לטובתם...

ולהיות שישראל הן עם לבדד ישכון והיתה ירושלים לנדה ביניהם' –

למתועב ולמרוחק עד שאינם מתדבקים עם ישראל כלל⁸⁰.

הסיבה לשנאת ישראל היא הזיהוי האינסטינקטיבי שמזהות האומות את בחינת 'ירושלים' שבישראל – את הממד העליון והטהור הגלום בהם, שהן כה מתעבות וחפצות לקעקעו מן העולם כיוון שהוא עומד בסתירה לכל תרבותן החומרנית והנהנתנית. דווקא התמודדותם של ישראל עם האומות המצרות להם בגלות ואי יכולתם להשתלב ביניהן תפתח בישראל הכרה עמוקה בייחודיותם הלאומית ובנבדלותם המהותית. במעמקי סבלות הגלות תלך ותתרקם בסתר נשמת הכלל שבאומה – "ירושלם" שבה, עד שתתגבש בשלמותה ותחל לתת אותותיה בגלוי בבוא העת.

⁷⁸ אגרות הראיה ג' עמ' רנ. עולת ראיה ב' עמ' פז ד"ה ברוך ד' מציון. מאמרי הראיה, התשד"ס עמ' 333.

⁷⁹ לקח טוב לפסוק יז.

⁸⁰ אלון בכות לפסוק יז.

יח צִדִּיק הוּא ד' כִּי פִּיהוּ מְרִיתִי שָׁמְעוּ נָא כָּל הָעַמִּים וְרָאוּ מַכְאָבִי

בְּתוֹלָתִי וּבַחֲוָרֵי הָלָכּוּ בְּשִׁבִּי.

בפסוק זה כנסת ישראל מצדיקה עליה את הדין ויודעת בוודאות כי נוראות החורבן והגלות הן תוצאה ישירה של "פיהו מריתי". ובלשון האלשיך הקדוש:

"צדיק הוא ד' – תאמר נא כנסת ישראל,

הנני מצדיקה עלי את הדין על כל הבא עלי"⁸¹.

היא אינה אומרת רק 'צדיק ד' אלא 'צדיק הוא ד' – בעקבות ייסוריה מגלה כנסת ישראל כי מהותו של הקב"ה היא צדק טהור ומוחלט שאינו סובל שום סטייה וזיוף.

יתר על כן, כנסת ישראל אינה אומרת 'כי פיו מריתי' אלא "פיהו". במקום אחר⁸² התבאר כי המילה "פיהו" כוללת בתוכה שתי מילים: פיו + פיה. המילה "פיהו" מציירת אפוא את הפה שלו ואת הפה שלה המופיעים באחדותם, כפי שהתגלה במעמד הר סיני, שעליו נאמר "ישקני מנשיקות פיהו"⁸³. במתן תורה הופיעה מדרגת הדבקות הגמורה שבין ישראל לאביהם שבשמיים ועם ישראל התגלה בהתאמתו המוחלטת לרצון ד' ולאידאליים האלוקיים. לפיכך, כאשר כנסת ישראל אומרת "כי פיהו מריתי" אין הכוונה רק שעברה על מצוותיו, אלא מודה כי פגעה בכל מהותה האלוקית; הפנתה עורף למדרגתה המקורית כפי שהופיעה במעמד הר סיני שהיא אחת עם ריבונו של עולם, עם האמת שלו.

עם תובנה חדשה זו ההולכת ומתגבשת בה כוספת כנסת ישראל להפגיש את העמים כולם, ובלשון תחנונים פונה היא אליהם: "שמעו נא כל העמים". מה ישמעו הם?

שהיא איננה אומה ככל העמים, עמדה היא למרגלות הר סיני ושמעה בקרבה את הקולות האלוקיים – "וכל העם ראים את הקולת"⁸⁴. שמעה היא את האמת האלוקית, שהיא האמת של העולם כולו, מתנגנת בקרבה. לכן כש"פיהו מריתי" והתכחשתי לקדושת חיי שברי כה גדול – "וראו את מכאבי" – התבוננו בו ועימדו על משמעותו.

ומהו הכאב הגדול ביותר שלה?

"בתולתי ובחורי הלכו בשבי" – הבתולות והבחורים הם צעירי האומה שלא טעמו טעם חטא וכל תקוות בניין עתידה של האומה הייתה אצורה בהם. הם לא נלקחו בשבי אלא

"הם מעצמם הלכו לשבי... שהיו חושבים שסביבותם שלמים הם אתם..."

⁸¹ אלשיך, דברי נחומים לפסוק יח.

⁸² נ' גאל-דור, תוכו רצוף אהבה עמ' 14-15.

⁸³ שיר השירים א ב.

⁸⁴ שמות כ טו.

היו הולכים אליהם להינצל מאויביהם בחשבם שישבו אתם בטח⁸⁵.

בזאת שנערי ישראל והבתולות שבויים בידיים נוכריות נסתם הגולל לעת עתה על יכולתה של האומה להיבנות מחדש באופן שיביא לידי ביטוי את האמת הטהורה של חייה.

העובדה שהקדים הנביא את הבתולות לבחורים אומרת דרשני. כפי שהתבאר לעיל, האישה במבנה נפשה הטבעי חווה את התוכן הכללי שבפרטים, כל פרט לגביה הוא מלא משמעות ומבטא תוכן כללי. לפיכך הצד הנשי שבאומה מבטא את קומת הכלל. כנסת ישראל מתרוממת אפוא להבין כי עומק שברה נובע בראש ובראשונה מכך שחייה פסקו מלהביע את תוכן חייה הכללי, ולהאיר את נשמתה האלוקית הטהורה וממילא נתרסקו על כל חלקיהם.

יט קראתי למאהבי הַמָּה רְמוּנִי כְּהִנִּי וְזִקְנִי בְּעִיר גִּזְעוּ

כִּי בִקְשׁוּ אֶכֶל לָמוֹ וַיָּשִׁיבוּ אֶת נַפְשָׁם.

כנסת ישראל קראה למאהביה – "לאותם שמראים עצמם כאוהבים"⁸⁶ ו"המה רמוני" – מי ניסה להערים על כנסת ישראל ולרמותה בתחפושת של אהבה?

"רבנן פתרינן קריא [פותרים מקרא זה] בנביאי השקר

שהיו מאהבין אותי לעבודת כוכבים שלהן"⁸⁷.

נביאי השקר גרמו לישראל להתאהב בעבודה זרה, אולם אלו לא פעלו מעצמם, הם הוזמנו על ידי כנסת ישראל – "קראתי למאהבי". היא קראה להם וביקשה את הקשר עימם כיוון שכבר נסחפה אחר כוחות החיים החיצוניים והדמיוניים שמהנים ומענגים אותה ומשכיחים ממנה את נשמתה. גם כוחות אלו נחשבים "מאהבי".

במדרש לקח טוב מוסבר כיצד חיברו נביאי השקר את ישראל לסגידה לאלוהים אחרים:

"קראתי למאהבי – רבנן אמרי אלו נביאי השקר שהיו מאהבין אותי לעבודה זרה.

היו אומרים הביאו תרומות ומעשרות לעבודה זרה"⁸⁸.

הם בעורמתם לא ניסו במישרין להניא את ישראל מעבודת השם אלא כיוונו אותה לאל זר. כך התרומות והמעשרות שהיו אמורים להגיע אל הכוהנים הופנו לעבודה זרה. נביאי השקר הסיתו את כוחות חייה של האומה לעבודה זרה והיטו אליה את כל חילם של ישראל ומרצם – להאדיר באמצעותם את החיים מצד עצמם, את ה'אגו' הנהנתני עד בלי גבול.

⁸⁵ לחם דמעה לפסוק יט ד"ה אי נמי באומרו.

⁸⁶ רש"י לפסוק יט.

⁸⁷ איכה רבה א נד.

⁸⁸ לקח טוב לפסוק יט.

הפניית התרומות והמעשרות לעבודה זרה הביא למותם של הכוהנים והזקנים שגוועו ברעב. האומה הפסיקה לתמוך בהם כלכלית אף על פי שהיו "בעיר" – חלק מסביבתם הקרובה, כך שאי אפשר היה להתעלם מצרתם. עם ישראל הקשה את ליבו והתאכזר אליהם. אף על פי שהכוהנים והזקנים הגיעו למצב שבו "בקשו אכל למו" כדי להשיב את נפשם לא חסו עליהם. כך בפירוש לחם דמעה:

"כהני וזקני בתוך העיר גועו מן הרעב

כי לא היינו עושים צדקה עם העניים והאביונים...

ואם תאמר שהיתה זאת להם [שמתו ברעב]

מפני שלא היו מודיעים עניים וצערם אלינו. אינו כן!

אלא היו שואלים ובקשו אוכל למו

שישיבו את נפשם ולא היינו מרחמים עליהם"⁸⁹.

ב ראה ד' כי צר לי מעי חמרמרו נהפך לבי בקרבי כי מרו מריתי

מחוץ שפלה חרב בבית פמות.

מתוך שכנסת ישראל מצדיקה עליה את הדין והולכת ומפנימה את המשמעות הנוראה של סטיית מדריך ד' פונה היא לד' שיראה את גודל סבלה וצערה:

"ראה ד' כי צר לי, מעי חמרמרו [נתכווצו]⁹⁰" – מן הרעב והייסורים.

"נהפך לבי בקרבי כי מרו מריתי" – כפילות הלשון מורה על פעולה מתמשכת. כנסת ישראל מבינה אפוא שהפניית העורף לדרך ד', פעם אחר פעם בעקשנות ובסרבנות מתמדת גרמה שנתהפך ליבה הטוב ללב רע, כלשון רבי שמואל אוזידה:

"נהפך לבי בקרבי מטוב לרע..."

והכוונה כי נאבדה ההשכלה [ה]טובה שהיה בו ונעשה חומרי...

וזה היה כי מרו מריתי"⁹¹.

⁸⁹ רבי שמואל אוזידה, לחם דמעה לפסוק יט.
⁹⁰ על פי פירוש רש"י.

עם ישראל איבד את דעת האלוקים שבו – "וידעת היום והשבות אל לבבך". לפיכך חיי האומה פסקו מלבטא את הממד העליון של חייה והפכו להיות כגוף בלא נשמה.

"מחוץ שכלה חרב בבית כמות" – פסוק זה מתבאר ממקבילו בקללות שבפרשת האזינו: "מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה"⁹². ומבאר רש"י:

"מחוץ תשכל חרב – מחוץ לעיר תשכלם חרב גייסות [צבאות האויב].

ומחדרים אימה – כשבורח ונמלט מן החרב חדרי לבו נוקפים עליו מחמת אימה

והוא מת והולך בה"⁹³.

מתוארת כאן מציאות של מוות מחוץ לבית ובתוכו. כנסת ישראל מבינה שמציאות זאת היא ביטוי לכך שחטאיה הגלויים הניכרים כלפי חוץ שיקפו במדויק את טבעה הפנימי שנתהפך בה בעקבות מריה בדי'.

כא שָׁמְעוּ כִּי נֶאֱנַחָה אָנִי אֵין מְנַחֵם לִי כָּל אֹיְבֵי שָׁמְעוּ רָעָתִי שָׁשׂוּ

כִּי אָתָּה עֲשִׂיתָ הַבֹּאֶת יוֹם קְרֹאֶת וַיְהִי כְמוֹנִי.

כפי שהתבאר לעיל על הפסוק "שמעו נא כל העמים", כנסת ישראל קראה לעמים לשמוע את המסר האלוקי שמבעד לייסוריה ולהבין כי באו עליה בגלל שהפנתה עורפה למדרגתה האלוקית, ולתוכן חייה האצילי והטהור.

"שמעו כי נאנחה אני" – בתחילת הפסוק לא נאמר מי שמע רק בהמשכו נאמר "כל אויבי שמעו". ללמדנו שבתחילה פנתה כנסת ישראל לכלל האנושות, ובה לא כולם אויבי ישראל. יתר על כן, כיוון שלא צוין מי שמע ייתכן שאין מדובר בשמיעת עובדות אלא בשמיעה פנימית ועמוקה, בהרגשת צער שהאנושות חווה בקרבה בעקבות התרסקותם של חיי האומה הישראלית וצערה – "כי נאנחה אני". עם ישראל הוא 'הלב שבאומות' וכיוון שכך מה שמתרחש עימו מורגש בכל האנושות.

"אין לי מנחם" – מדוע לא ניחמו הגויים את כנסת ישראל?

מובא בפירוש רמ"ד וואלי:

"שמעו כי נאנחה אני – ...חשבו שנסתלק ממנה השגחתו יתברך לגמרי

ותהיה מפלתה בלי תקומה חס וחלילה"⁹⁴.

⁹¹ לחם דמעה שם ד"ה ואמר קראתי.

⁹² דברים לב כה.

⁹³ רש"י דברים שם.

⁹⁴ רמ"ד וואלי לפסוק כא.

עמי העולם שאינם שונאים לישראל לא יכלו לנחם אותם כי חשבו שהתרסקותם היא מוחלטת; ואכן כך היה נראה.

"כל איבי שמעו רעתי ששו" – העמים שהם שונאי ישראל ואף נטלו חלק בחורבנה של ירושלים שמעו את העובדות הנוראות של גודל החורבן ושמחו. מדוע?

"כי אתה עשית" – ידעו הם שאת הרעה שהגיעה לישראל "אתה עשית". הרעה הזאת הייתה רצון ד', הוא נהפך עליהם מאוהב לאויב והאויבים רק היו שליחיו ולכן לא ייענשו. כך בלשון רבי שמואל אוזידה:

"כל אויבי שמעו רעתי ושמחו וששו כי אתה עשית לי את כל הרעה הזאת..."

כי ידעו כי הרעה אשר הגיע לישראל על ידם אתה עשית אותו ושלוחי דרחמנא ניהו...

אם כן אינם ראויים לעונש על מה שעשו"⁹⁵.

"הבאת יום קראת" – עוד יודעים האויבים בידיעה אינסטינקטיבית כי היום שבחר ד' לממש את נבואת הפורענות בישראל מדויק – בו ביום הוגדשה סאת עוונותיהם, מריים הגיע לשיאו.

"ויהיו כמני" – כנסת ישראל יודעת שהיא ה'לב שבאומות' המזרים להן את כל חיותן ותוכן האידאלי. לפיכך בעקבות מפלתה מבינה היא שכשם שהיא נאנחת ומצירה כך ילכו העמים ויהיו כמוה שקועים בצרות, נאנחים וכואבים. ברגע שכנסת ישראל מאבדת את יתרונה על פני העמים ומתרסקת כל העולם סובל.

כב תבא כל רעתם לפניך ועולל למו באשר עוללת לי על כל פשעי

כי רבות אִנַּחתי וְלִבִּי דָוִי.

"תבא כל רעתם לפניך" – כנסת ישראל אינה אומרת רק 'תבוא רעתם לפניך' אלא "כל רעתם" – לרבות מחשבותיהם הזדוניות שעוד חשבו לעולל לישראל ולא הצליחו. כך בלשון רבי יהונתן אייבשיץ:

"כל רעתם – כי אף שלא הוציאו [כל] מחשבתם הרעה מכח לפועל..."

ובאמת מחשבתם היתה להרע למאוד וזה שאמר הכתוב: 'תבוא כל רעתם לפניך'

וגמול להם באלו כבר עשו והוציאו מגדר הכונה אל פועל המעשה

ודנון אותם על שם סופם כל אשר יזמו לעשות"⁹⁶.

⁹⁵ לחם דמעה לפסוק כא.

⁹⁶ אלון בכות לפסוק כב.

בניגוד לעם ישראל שאין הקב"ה מצרף מחשבתם הרעה למעשה, כיוון שאינה מבטאת את מהותם הטהורה, כנסת ישראל מבקשת שלא כך ינהג עם רשעי הגויים שהחריבוה כי מחשבותיהם הרעות משקפות את הרוע המהותי להם.

"ועולל למו כאשר עוללת לי על כל פשעי" – כנסת ישראל עומדת על הצד השווה שבינה ובין הגויים והוא ששניהם פשעו ולכן היא מבקשת שעונשם יהיה דומה לזה שבו לקתה היא. עם זאת, כיוון שאצלם הרוע נבע ממהותם הרעה אין להם תקנה ועל כן עונשם יהיה חורבן מוחלט. לעומת זאת חורבן האומה וגלותה בין העמים הם הדרך שבה תלך ותתפתח תודעת מהותה האלוקית, ובלשון רמ"ד וואלי:

"אך לא ראי זה כראי זה, כי לישראל שהם הבנים הקדושים יש אחרית ותקוה,

והשבת אבידה [השכינה שנסתלקה] אבל לחיצונים

[הגויים, (חוץ מחסידי אומות העולם)]

אין השבת אבידה... אלא ילכו בתהו ויאבדו"⁹⁷.

"כי רבות אנחותי ולבי דוי" – כנסת ישראל אינה מבקשת את עונשן של האומות מצד שמחתה לאידן. במציאות של חורבנה אין היא מסוגלת לשמוח כלל, והיא כיצור מונשם ששום דבר לא יכול לנחמו, ובלשון רבי יצחק לנדא:

"דאף שאין מן המושכל להתנחם ברעה אשר תמצא את אויבו

עם כל זה הנני מבקש שתבוא להם הרעה יען כי רבות הן אנחותי ולבי דוי

ואין לי במה להתנחם רק בזה שתבוא גם אליהם הרעה"⁹⁸.

ומדוע בזה תתנחם היא?

נחמתה של כנסת ישראל היא בזה שהעולם ילך ויתנקה מן הרוע המהותי, ותיסלל הדרך להופעת מהותה היא – "ואנכי נטעתיך שורק בְּלֶה זרע אמת"⁹⁹.

⁹⁷ רמ"ד וואלי לפסוק כב.

⁹⁸ הרב לנדא יצחק לפסוק כב.

⁹⁹ ירמיהו ב כא.